

ЧАСТИНА 2

НАУКОВІПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 502.175:338.516.8:502.131.1

В.О. Касьяненко, Д.В. Горобченко

Теоретико-методологічні основи концепції екологічного боргу

У статті розглядаються сутність та зміст категорії «екологічний борг», аналізуються найбільш поширені визначення даної категорії, наводяться просторово-часові ознаки його формування та прояву, розглядаються особливості визначення суб'єктів боргових зобов'язань.

Ключові слова: екологічний борг, еколого-економічна оцінка, суб'єкт боргових відносин, сталий розвиток.

Вступ

Однією з основних особливостей економічного механізму природокористування є зростання споживання ресурсів в енерго- та матеріаломістких галузях. Україна займає одне з перших місць щодо витрат води, енергії та інших природних ресурсів на виробництво одиниці валового продукту. Орієнтовані на експорт галузі характеризуються одночасно як найбільш небезпечні та ресурсомісткі та займають значну частку в галузевій структурі вітчизняної економіки. Збільшення експорту сировинних ресурсів призводить до їхнього виснаження та деградації природних систем.

Роль даних факторів зростає з огляду на процеси інтеграції України в систему світових економічних процесів: країна ризикує залишитися мінерально-сировинним придатком розвинених країн. Виникає ситуація, коли за рахунок надмірного використання українського природного потенціалу сьогодні та за рахунок використання потенціалу соціально-економічного розвитку майбутніх поколінь інші держави або окремі соціальні групи можуть досягати цілей сталого розвитку.

У схожій ситуації опинилася низка країн, що розвиваються. Наприклад, у 80-х роках ХХст. Бразилія й Еквадор мали аналогічні проблеми. Концепція екологічного боргу (далі Концепція) стала відповіддю неурядових організацій на нездатність політичних сил розв'язати дану проблему.

З моменту виникнення концепції було запропоновано безліч визначень поняття екологічного боргу (далі Борг). Однак на даний момент жодне з них не стало широковживаним. Найчастіше вони бувають схожими, змінюються й уточнюються із часом або розглядають різні аспекти його сутності. Більшість визначень має мотиваційний характер, для якого характерна істотна частка суб'єктивізму та емоційності.

У даній статті аналізуються історичні передумови виникнення концепції, наводяться найпоширеніші визначення поняття «екологічний борг», аналізуються форми його створення та прояву в просторово-часовому континумі, виділяються основні цільові орієнтири концепції.

Виникнення відносин щодо боргових зобов'язань потребує виділення боржників і кредиторів з усіх соціально-економічних суб'єктів. Неоднозначність виділення суб'єктів боргових зобов'язань різними вченими вказує на необхідність удосконалювання механізму їхнього визначення.

Передумови виникнення концепції

Історично концепція екологічного боргу виникла як спроба подолання ряду протиріч у міжнародних відносинах на противагу фінансовому боргу: країни, що розвиваються, змушені оплачувати величезні зовнішні борги розвиненим країнам, у той час як останні використовують свій політичний і економічний потенціал нерационально, експлуатуючи екосистеми країн, що розвиваються. За період з 1960 по 1980 рік фінансовий борг останніх збільшився в 12 разів, від 50 до 600 млрд дол., а в 2002 році борг становив уже 2400 млрд дол. [7].

Протягом 80-х років було прийнято декілька спроб вирішення цієї проблеми, однак результати роботи не були задовільними. В 1988 році на Саміті G7 у Торонто заборгованість була визнана структурною проблемою.

У відповідь на нездатність політичних сил розв'язати дану проблему неурядові організації в 1996–2000 рр. розробили петицію, що збрала 24 млн підписів, у якій наводилися моральні, політичні, економічні, правові, екологічні й релігійні аргументи на користь анулювання боргу [7]. Історично вважається, що дана петиція дала поштовх для розроблення концепції.

Подальший розвиток концепції став результатом діяльності безлічі неурядових організацій різних країн.

Касьяненко Володимир Олексійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки Сумського державного університету, проректор з науково-педагогічної роботи (напрямок – фінансово-економічна діяльність) Сумського державного університету; Горобченко Денис Володимирович, асистент кафедри економіки Сумського державного університету.

Найбільший внесок у розвиток концепції зробили: Chilean Instituto de Ecologian Politica, Accion Ecologica, Friends of the Earth, SPEDCA, ENRED, JADES, Belgium Centre of Sustainable Development та ін. Внесок у дослідження проблеми зробили іноземні вчені Aid C., Martinez-Alier J., Paredis E., Goeminne G., Roberto M.L., Marcelo W., Donoso F. та ін. Серед вчених пострадянського простору дана проблематика висвітлена у працях Балацького О.Ф., Белишева Д.В., Гурмана В.І., Рюміної О.В., Копитова А.П.

Визначення сутності й цільових орієнтирів концепції екологічного боргу

Аналіз наукових досліджень з концепції дозволив виділити її основну мету, що полягає у визначенні оптимального розподілу прав і обов'язків у системі «людина–природа» між різними суспільними групами в просторово-часовому континуумі. Так, якщо розглянути просторово, то досягнення сталого розвитку однією суспільною групою не повинне здійснюватися на противагу тим же цілям інших. У часі концепція припускає такий розвиток суспільства, що теоретично забезпечує гідне існування майбутніх поколінь у необмежено віддаленому майбутньому.

Зважаючи, що розроблення концепції західними вченими і вченими із країн колишнього СРСР донедавна велося незалежно одне від одного, доцільно розглянути окремо ці два напрями.

На заході одним з найбільш поширених є таке визначення. Екологічний борг – це відповідальність індустриальних країн за послідовне руйнування природної системи, викликане процесами екологічно деструктивного виробництва і споживання. Наслідки цих процесів сприймаються всіма локальними економічними системами світу [5].

Christian Aid виділяє т.зв. вуглецевий (карбоновий) борг, обумовлений надмірними викидами парникових газів [6]. Схожий підхід пропонує, посилаючись на асиміляційний потенціал планети, розглядати натуральний природний борг, що розраховується як кількість парникових газів, що перебувають в атмосфері у певний момент часу.

Загальні ознаки визначення поняття боргу західними вченими [8]:

- видобуток і використання природних ресурсів індустриальними країнами, які руйнують середовище перебування людини;
- зміна інформаційного поля природи;
- присвоєння й використання природних ресурсів найкращої якості для задоволення попиту в розвинених країнах;
- нерациональне використання повітряних ресурсів і ресурсів світового океану;
- виробництво хімічної, біологічної, токсичної і ядерної зброї;
- нав'язування країнам третього світу необхідності екстенсивного використання природного потенціалу.

Погляд на проблему боргу вчених пострадянського простору в цілому збігається з поглядами іноземних учених – це глибока криза взаємин між природою та суспільством. Гурман В.І. та Рюміна О.В. проводять паралель між екологічним і зовнішнім державним боргом та обґрунтовують необхідність вартісної оцінки боргу, що платить суспільство внаслідок понесених ним втрат від погіршення якості навколишнього природного середовища. Борг обумовлений нездійсненими природоохоронними витратами [4]. Копитов А.П. [2] виділяє два аспекти: гуманітарний і утилітарний, відповідно до яких борг погашається не тільки шляхом відновлення порушених природних об'єктів, але й шляхом загладження провини перед природою. Костель М.В. визначає борг як втрачене національне багатство і вказує на необхідність суб'єктного визначення взаємин із приводу його виникнення і компенсації [1].

Таким чином, провівши літературний огляд досліджень, ми виділили таку сутність категорії боргу, що не суперечить іншим дослідженням: борг проявляється в соціальних, економічних і екологічних відносинах різних соціальних груп у просторово-часовому континуумі, коли досягнення цілей сталого розвитку одними соціальними групами здійснюється за рахунок надмірного використання потенціалу соціально-економічного розвитку інших соціальних груп.

Визначення суб'єктів боргових відносин

Впровадження концепції в систему соціально-економічних відносин має базуватися на певних принципах розподілу природного потенціалу в часі та просторі. Найбільше поширення одержали принципи, запропоновані у звіті Міжнародної комісії з питань зміни клімату. Найбільш важливими, на наш погляд, є такі:

- принцип рівноправності (кожна людина має однакові права на забруднення й захист від останнього);
- принцип суверенітету (всі держави мають однакові права на забруднення й захист від останнього; поточний рівень забруднення визначає статус-кво);
- принцип «забруднювач платить» (збільшення добробуту обумовлюється вигодами від забруднення);
- принцип «здатність оплати» (витрати на ліквідацію забруднення мають відповідати рівню національного добробуту);
- принцип зближення (конвергенції) (рівень забруднення на душу населення повинен бути однаковим).

Актуальність цих принципів у контексті концепції ґрунтується на твердженні, що безліч природних ресурсів і послуг є загальнодоступними благами в глобальному масштабі.

Для здійснення вищезазначених принципів необхідно виділити суб'єкти боргових відносин. Суб'єктами боргових відносин є: у праві – боржники та кредитори або позичальники та позикодавці, в економіці – дебітори та кредитори. Аналіз різних визначень показує відсутність єдиної думки вчених щодо визначення суб'єктів боргових відносин. Кредитором у більшості випадків є планета як складна динамічна екосистема або країни третього світу; кредиторами – розвинені або індустріальні країни [5].

Як стверджує Мельник Л.Г., відповідно до цивілізаційного підходу «практично всі речовини одночасно несуть в собі властивості сприятливого та забруднюючого агента стосовно різних об'єктів» [3].

Спираючись на антропоцентричний підхід, ми вважаємо, що борг необхідно оцінювати стосовно людини. Якщо розглядати борг як різницю між поточним станом природної системи й тим, що забезпечує досягнення цілей сталого розвитку, то ідеальний стан функціонування соціальної, економічної та природної систем повинен визначати умовно нескінченні можливості існування людини. Крім того, не можна ігнорувати природу як суб'єкт боргових зобов'язань, тому що наявність зворотних зв'язків системи «природа-людина» не може бути неврахована. Природа, економіка та суспільство існують за своїми законами й фактично беруть участь у єдиному обмінному процесі, що відбувається в межах планети.

У загальному випадку боржником повинен визначатися суб'єкт, з вини якого не були здійснені витрати на запобігання виникненню боргу. Формально, боржник визначається шляхом порівняння фактично здійснених та необхідних витрат на запобігання. Однак на практиці такий метод практично не може бути застосованим. По-перше, практично неможливо виділити винуватця нездійснених витрат. По-друге, збиток, як правило, багаторазово перевищує необхідні витрати на його запобігання.

Більш поширеним є метод порівняння фактичних показників соціально-економічного розвитку та екологічного навантаження з їх еталонними значеннями, що визначають сталий розвиток соціо-еколого-економічних систем. Наприклад, якщо обсяг використання екологічного простору якою-небудь державою перевищує стійкий рівень, його необхідно віднести до боржників. Однак необхідно враховувати той факт, що така експлуатація природного потенціалу може здійснюватися з вини іншої держави, що фактично виходить із системи боргових відносин і бере участь у ньому опосередковано.

Просторово-часове формування та оплата екологічного боргу

Найбільш часто горизонтом ретроспекції називається початок періоду індустріалізації. У попередніх періодах формування боргу не мало настільки масштабного характеру, тому порушення принципів оптимального природного капіталу було незначним.

При вивченні процесу формування боргу варто враховувати, що його нагромадження має перманентний характер, тому вивчення його форм існування повинно включати прогностичні значення. Необхідно враховувати зв'язок між поколіннями, тобто борг може бути успадкованим, якщо не буде погашений.

Під виплатою боргу може розумітися його прояв або зменшення його абсолютного розміру. Прояв виражається в соціально-економічних втратах, збитках, обумовлених погіршенням стану навколишнього природного середовища. У термінах відкритих стаціонарних систем прояв боргу може бути виражений як додаткові витрати від зменшення вільної енергії, на утримання поточного рівня або на перехід на новий рівень гомеостазу (біфуркацію).

Зменшення абсолютного розміру боргу проявляється в збільшенні обсягу вільної енергії, необхідної для функціонування систем, зменшення витрат на утримання поточного рівня гомеостазу та впливає на формування відсотків з виплати боргу, визначає зміну обсягу коштів на їх виплату.

Відповідно до основних завдань концепції виплата повинна здійснюватися у двох напрямках:

- зниження поточного боргу. Економічна форма цього напрямку визначається витратами на ліквідацію й компенсацію соціально-економічних втрат, обумовлених діяльністю в минулі періоди;

- запобігання нагромадженню боргу в майбутньому. Економічна форма цього напрямку визначається витратами на запобігання виникненню боргу в поточному та майбутніх періодах.

Механізм зниження боргу повинен включати кошти, технології, знання, інформацію та інші фактори досягнення сталого розвитку.

Висновки

Основними завданнями концепції екологічного боргу є досягнення сталого розвитку, при якому вирішення проблем одними соціальними групами не відбувалося з порушенням принципів оптимального розподілу природного потенціалу. Наведені у статті визначення боргу не визначають однозначно сутність поняття та суб'єкти боргових відносин. Тому визначення поняття «екологічний борг» потребує подальшого уточнення, що є предметом подальших досліджень.

Крім того, удосконалення концепції повинне бути спрямоване на розроблення теоретичних, методологічних та методичних основ еколого-економічної оцінки екологічного боргу, механізму визначення суб'єктів боргових зобов'язань, ліквідації нагромадженого боргу та запобігання його виникненню в майбутньому.

Закладені в концепцію принципи та основні ідеї наявні в різних правових документах, в яких частково або повністю закладені механізми, що дозволяють вирішувати завдання, передбачені метою концепції вже існуючими інструментами. Прикладом є Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Також принципи концепції тіснопов'язані із принципами сталого розвитку й припускають гармонічний

розвиток економічної, соціальної й екологічної систем.

1. *Костель М. В.* Узгодження еколого-економічних інтересів у системі управління природокористуванням: дис... кандидата екон. наук : 08.00.06 / Микола Васильович Костель . – Суми, 2009. – 234 с.
2. *Копытов А. П.* Экологический долг в системе взаимодействия экономики с природой : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / А. П. Копытов. – Челябинск, 2006. – 148 с.
3. *Мельник Л. Г.* Экономические проблемы воспроизводства природной среды / Мельник Леонид Григорьевич. – Харьков: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 159 с.
4. *Гурман В. И.* Моделирование социо-эколого-экономической системы региона ; под ред. В. И. Гурмана, Е. В. Рюминой. – М. : Наука, 2003. – 175 с.
5. *Action Ecologica.* Nomoreplunder,theyoweustheecologicaldebt! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.deudaecologica.org>
6. *Aid C.* Who Owes Who? Climate Change, Debt, Equity and Survival [Електронний ресурс] / Christian Aid. – Режим доступу : <http://www.deudaecologica.org/>.
7. *Millet D.* The Debt Scam. IMF, World Bank and Third World Debt / Millet D., Toussaint E. – Mumbai, India: VAK Publication, 2003.
8. *Paredis E.* Elaboration of the Concept of Ecological Debt. Final Report / Paredis E., Lambrecht J., Goeminne G., Vanhove W. – Gent, Belgium: Centre for Sustainable Development, 2004.

Отримано 19.02.2010 р.

В.А. Касьяненко, Д.В. Горобченко

Теоретико-методологические основы концепции экологического долга

В статье рассматриваются сущность и содержание категории «экологический долг», анализируются наиболее распространенные определения данной категории, приводятся пространственно-временные признаки его формирования и проявления, рассматриваются особенности определения субъектов долговых обязательств.

Ключевые слова: экологический долг, эколого-экономическая оценка, субъект долговых отношений, устойчивое развитие.

V.O. Kasianenko, D.V. Gorobchenko

Theoretical and methodological framework of an ecological debt concept

The article deals with the essence and contents of «an ecological debt» category; it's most widespread definitions, existential spatial and temporal signs are analyzed. In the article the features of ecological debt' subjects recognition are also considered.

Keywords: ecological debt, ecological and economic value, ecological debt subject, sustainable development.